

Egyes budapesti patakok emberi hasznosításának környezeti átalakító hatása, különös tekintettel az Ördög-árokra és a Szilas-patakra¹

(Készítette: Németh Ágnes)

Bevezetés

A budapesti patakok természeti képe jelentősen megváltozott az elmúlt évszázadok emberi beavatkozásának hatására. A legkorábbi időkben is már fontos szerepet játszottak az itt élők életében, és a nyilvánvaló vízszelési lehetőségeken túl később már a gazdasági felhasználási jelentőségük is egyre hangsúlyosabbá vált (pl. itatás, malmok, szennyvízelvezetés stb). Mindezek még inkább hozzájárultak a közvetlen táj átalakításához, majd a 19-20. században végrehajtott patakrendezések teljesen megváltoztatták azt (pl. az Ördög-árok föld alá vezetése, a Rákos-pataknak a Városligeti tóba való belevezetése, illetve a Naplása tó mesterséges kialakítása a Szilas-patakból). Az előadás ezeket a változtatásokat mutatta be röviden, illetve az egy budai és egy pesti patak hasznosításának és rendezésének hasonlóságaiából és különbözőségeiből tárt fel néhányat.

A Budapesten átfolyó Dunának a főváros területén több mellékvíze is található. A jobb partiak, amelyek a budai oldalon torkollanak bele a Dera-patak, az Aranyhegyi-árok, az Ördög-árok, a Hosszúréti-árok és a Benta-patak. A bal parton csak a Szilas-patak és a mind közül a legnagyobb, a Rákos-patak² folyik. Alapvetően leszögezhető, hogy a kettő vizsgált patak legfőbb differenciái Pest és Buda különböző földrajzi adottságaiból következnek.

Az Ördög-árok használata

Az Ördög-árok 21 kilométert tesz meg mire beletorkollik a Dunába és összesen 65 négyzetkilométernyi vízgyűjtő területtel rendelkezik, amivel a kisebb budapesti patakok közé tartozik. Az összes fővárosi patak közül azonban meglehetősen nagy, hogy ez az a vízfolyás, amely a legnagyobb változáson esett át az elmúlt évszázadokban, ugyanis a Nagykovácsi közelében eredő, majd a Remete-szurdokon átfolyva Hűvösvölgyet elérő patakot Pasaréttől föld alatti csatornában vezetik tovább, amíg az Erzsébet-híd közelében (az 1646 folyamkilométer közelében) el nem éri a Dunát. A patak története igen változatos³, és a gyakori neve miatt könnyen összetéveszthető más

---

1 A Magyar Hidrológiai Társaság vándorgyűlésén 2012. július 4-én elhangzott előadás rövid összefoglalója.

2 A Rákos-patak történetéről és környezetének átalakításáról Oross András *A kisdudai korában már vén folyó avagy a Rákos-patak és vízgyűjtő területének történeti földrajza* című 2002-es kitűnő munkájában kimerítően értekezett.

3 Szabályár Péter munkája nyomán készült el a patak történetének 20. század előtti bemutatása.

Forrás: <http://www.sulinet.hu/eletestudomany/archiv/1999/9916/ordogarak/azrdgok.htm>

Letöltés időpontja: 2012. április 24.

vízfolyásokkal is.⁴

Mint ismert Budát elsősorban vízbősége, és jó elhelyezkedése okán, már a legkorábbi időkben (a neolitikumban) is lakták. Legújabban feltételezik, hogy a Dunántúlon végighúzódó ún. Csörsz-védelmi árokrendszer része is lehetett esetleg az Ördög-árok. Továbbá a rómaiak egyik dunai átkelőhelyének őrtornya is a patak dunai torkolatának közelében helyezkedett el. A török hódoltság idején először elnéptelenedett a terület, majd a későbbiekben túlnyomórészt délszláv lakosok telepedtek be, így lett a terület ragadványneve a Rácváros. A patakot, amelynek mentén elsősorban kereskedők, iparosok telepedtek meg, ekkoriban már Tímár-pataknak hívták, utalván az itt folyó tevékenységre, amihez a vízfolyásból vételezték a vizet.

A patak környezetének erőteljes átformálása a 19. század második felében kezdődött meg. Budának ez a része is rendezési terv nélkül épült és terjeszkedett, így a vízfolyás mind inkább egyre szűkebb mederbe kényszerült, illetve a tisztítatlanul és csatornázatlanul bevezetett szennyvíz hatására kellemetlen, bűdös patakká vált. 1870. szeptemberében történt meg az első lépés, amikor a Fővárosi Közmunkák Tanácsa elvállalta a patak rendezését. 1873. márciusában kezdődtek meg a munkálatok a Szent János téri hídnál, 1874-ben a mai Krisztina-körútig jutottak. A további tervek kivitelezését megakadályozta egy hatalmas égszakadás 1875. júniusában. A korabeli tudósítások alapján kiderül, hogy sok helyen beszakadt a patak régi boltozata, házak sodródtak el, illetve a tágabb környezetében a vízlevezető árkokat is kimosta az eső, közutakat tett tönkre, védfalakat sodort el. A katasztrófa után készült jelentés alapján kiderült, hogy a pusztítás mértékéhez hozzájárult az, hogy a már megépített csatornát még nem kötötték össze az eddig létező nyílt árkokkal, így a hegyekből érkezett hordalék eltömítette az előbbit. Ezt 1876-ra orvosolták, 1878-ra pedig befedték a Városmajorig terjedő szakaszt. A munkálatokat azonban csak az 1910-es évek végén folytatták a közparkra eső szakasszal, s ekkor alakult ki a jelenlegihez képe az Ördög-ároknak: Hűvösvölgytől Pasarétig betonlapokkal kirakott mederben, majd onnantól egy 5 kilométer hosszú boltozott mederben folyik a patak, amely így szinte végképp eltűnt az emberek szeme elől.

A patak több oldalárokkaival is rendelkezik, amelyek elsősorban a csapadékvizet vezetik bele, ezek név szerint: a Kis-Ördög-árok, a Zugligeti-árok, a Budenz-árok, a Kapi-utcai árok, a Diós-árok és a Gazdaréti-árok.

A patak felhasználása a 20. században már meglehetősen egyoldalúvá vált a pesti oldal vízfolyásaihoz képest. A kiadott (vagy visszavont) vízjogi engedélyekből kiderül, hogy elsősorban csatornázáshoz használták.⁵

---

4 A név etimológiája (szeszélyes vízfolyású, rejtélyes medervezetésű patakok árkat hívták ördöginek) predestinálja arra, hogy az ország más területein is használják azt. Az egyik másik Ördög-árok példának okáért területileg nem is fekszik messzire, a Nógrád megyei Szécsény községen folyik át, s hasonlóan a budapestihez, ezt is a 20. század első éveiben rendezték végleg. Környezetvédelmi és Vízügyi Levéltár (KvVL) VI. 10. 590.

A Szilas-patak használata

A Szilas-pataknak jóval kevésbé színes a története, azonban a vízfelhasználásáról több adat áll a rendelkezésünkre. A patak a Gödöllői dombságban ered és Káposztásmegyernél éri el a Dunát. Útja során keresztülhalad Kerepesen, Kistarcsán, Nagytarcsán, Cinkotán, majd belefolyik a Naplása-tóba, innen pedig egy mesterséges lefolyón keresztül halad tovább. Vízrendszeréhez hozzátartozik még a Csömöri-patak, a Mogyoródi-patak és az Óceán-árok.

A Szilas-patak ugyan rövidebb és kisebb vízhozamú is, mint a Rákos-patak, azonban felhasználásáról számos vízjogi engedély tanúskodik már a 19. század végétől, és így bepillantást nyújt a patak vízének életébe. Az 1897. évtől a legkülönbélebb vízhasználatokkal találkozhatunk a dokumentumokban: a Növényolajipari Vállalat tűzoltóvíz vételezéséhez, számtalan gazda kerti öntözéshez, rétek öntözéséhez, illetve egyéb mezőgazdasági termeléshez szükséges öntözéshez kaptak engedélyt. A századfordulón találunk négy malomvízhasználatot is, illetve több jégtermelő és kettő halastó kialakítást és egy parköntözést is. A főti gyermekváros öntözését rendszeresen innen oldották meg. Egy 1965-ös adat tanúsága szerint a patak alsó szakaszának vizét kémiai és bakteriológiai vizsgálatok alapján erősen szennyezettnek nyilvánította a KÖJÁL. A többi vízjogi engedély is ekkor került felülvizsgálatra, mivel sok engedély nélküli vízkivétel üzemelt és a szennyezettség tényének tükrében járványos megbetegedések előidézője lehetett volna ez a gyakorlat.⁶

A Szilas-patak legnagyobb környezeti átalakítása 1978-ban a Naplása-tó létrehozásával zajlott le. Ekkor alakították ki a Szilas-patak árvízvédelmi tározóját, amellyel a vízfolyás visszaduzzasztása révén igyekeztek megakadályozni annak áradásait. A tó létrehozása továbbá megakadályozta, hogy a patakmenti láprétek kiszáradjanak, amelyek általában a folyószabályozások kellemetlen velejárója szokott lenni. A tó területe 1997 óta tájvédelmi körzet is.

Összegzés

A két patak történetének felvázolása és felhasználásának összehasonlítása nyomán zárásként elmondható, hogy a pesti oldalon, ahol a földrajzi adottságok ezt jobban megengedték, meglehetősen sokrétű volt a vízfelhasználás, azonban a budai oldalon is amíg lehetett, a csatornázási lehetőségeken kívüli potenciált is igyekeztek kihasználni. Láthattuk, hogy a patakok környezetének tájátalakítása elsősorban azoknak felhasználásából eredt az elmúlt évszázadokban. Az ember beavatkozása rövidebb idő alatt és radikálisabban alakította át a vízfolyások környezetét,

---

5 KvVL VI. 10. 487., 778., 1356.

6 KvVL VI. 10. 724., 744., 750., 751., 752., 763.

mint azt a természet tette volna. A város élhetősége és higiéniai állapota adta a rendezések okát mindkét pataknál, igen erőteljesen átalakítva annak képét, mi sem bizonyítja jobban, mint az Ördög-árok föld alá vezetése, ami által teljesen eltűnik az ember szeme elől, illetve a mesterséges Naplástó kialakítása. A patakok múltbeli és jelenlegi intenzív emberi felhasználása a dokumentumok tanúsága szerint azonban szükségessé tette ezeket a változtatásokat.